

**ДЕФИЦИТЪТ НА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ И ОТРАЖЕНИЕТО
МУ ВЪРХУ ПРАВОПРИЛАГАНЕТО И НАКАЗАТЕЛНАТА
ПОЛИТИКА**

/резултати от криминологическо изследване на оценката на законодателните промени на
ЗБППМН от 2004 г./

Гл.ас., д-р Светла Маргаритова-Вучкова

**THE DEFICIT OF SCIENTIFIC RESEARCH AND THE EFFECTS ON
LAW-ENFORCEMENT AND CRIMINAL POLICY**

/Results from a criminological research on the legislative amendments of 2004 in the
Combating Minors' and Adolescents' Anti-Social Behavior Act, also known as the Juvenile
Delinquency Act/

Svetla Margaritova-Vuchkova, PhD in law

***Abstract:** The report presents the results of a research on the effects of the 2004 amendments in the Juvenile Delinquency Act on the jurisprudence of the national courts competent to place minors and adolescents of the age between 8 and 18 in correctional institutions – social-pedagogical boarding schools and correctional boarding schools.*

Field research was carried out in July 2009 which examined the judgments on cases of placement of minors and adolescents in the social-pedagogical boarding school in the village of Lik and the correctional boarding school in the city of Rakitovo. The minors and adolescents placed there represent more than one fourth of all children living in such institutions for the same period in 2009. In addition, some other 54 judgments pronounced in the period of 2005-2010 by the district courts around the country have been examined. The analysis aimed at establishing the extent to which the guarantees for protection of minors' and adolescents' rights have been strengthened after the introduction of a court procedure for placement in correctional institutions.

The conclusions from the conducted research are that the judgments themselves do not allow to form an objective opinion about the extent to which the legislative amendments have created better guarantees in practice for effective protection of minors' and adolescents' rights during the holding of court hearings, even when a lawyer or a trusted representative have been ensured. Moreover, the courts lack an objective criterion on how to choose between placement in social-pedagogical boarding schools and in correctional boarding schools, which results in placement in one and the same institution of children having committed acts with different level of severity.

***Key words:** Juvenile Delinquency, protection of minors' and adolescents' rights, correctional boarding schools*

През последните години, когато средствата за наука все не достигат, научни изследвания в областта на престъпността и другите по-леки форми на отклоняващо се поведение почти не се осъществяват (с малки изключения). Редица важни

изследователски звена бяха закрити (като Съвета за криминологически изследвания) или силно редуцираха дейността си (като Института по социология при БАН). Така представителите и на трите власти бяха лишени от специализирана информация, която можеше да им послужи, от една страна като ориентир при формирането на наказателната политика, а от друга - да даде оценка на ефективността на едно или друго законодателно решение. Липсата на проучвания относно постигнатия ефект от приемането на нов закон (респективно от съществени изменения в действащ такъв) води до това, че вместо да се постига целения резултат, на практика регулираният чрез правото проблем се задълбочава още повече.

Настоящото научно съобщение има за предмет да представи оценка от подобен характер. Изследван е ефектът на измененията в Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни от 2004 г.[1] върху практиката на съдилищата по настаняване на малолетни и непълнолетни в специализирани възпитателни заведения – социално-педагогически интернати /СПИ/ и възпитателни училища-интернати /ВУИ/. Теренното изследване е проведено през юли 2009 г. Проучени са съдебните решения на настанените юноши в социално-педагогическия интернат в с. Лик и възпитателното училище-интернат в гр. Ракиново, които съставляват повече от $\frac{1}{4}$ от всички малолетни и непълнолетни, пребиваващи в този тип институции през същия период на 2009 г. [2] Извън тази съвкупност са анализирани още 54 решения на районни съдилища от страната, постановени през 2005-2010 г. В изследването са обхванати съдебни актове на 42 районни съдилища от цялата страна, 17 от които са от областни градове. Ето защо може да се твърди, че е налице представителна извадка, позволяваща получената информация да бъде съотнесена към всички малолетни и непълнолетни, настанявани в специализирани институции за лица с противообществени прояви. На автора на настоящото проучване не е известно до настоящия момент да е извършено подобно научно изследване, което да се основава на постановените съдебни актове за настаняването на малолетни и непълнолетни в социално-педагогически интернати и възпитателни училища интернати.

Обект на анализ в научното съобщение са въведените законодателни промени през 2004 г. относно:

- създадените законови гаранции за защита правата на малолетния и непълнолетни пред съда ;
- новите правомощия на съдилищата (само те да постановяват най-сериозните възпитателни мерки, свързани с ограничаване на свободата);

Създаде ли съдебната процедура по-големи законови гаранции за защита правата на малолетните и непълнолетните

I. Една от най-важните промени, въведена в закона след изменението му през 2004 г., бе насочена към това, че най-сериозните възпитателни мерки, свързани с ограничаването на свободата – “настаняване в социално-педагогически интернат” и “настаняване във възпитателно-училище-интернат”, вече можеха да бъдат налагани само от съд, като беше регламентиран и последващ съдебен контрол. Целта им бе да се осигурят максимални гаранции за защита правата на малолетните и непълнолетните в случаите на предприемане на тези най-рестриктивни мерки по отношение на тях, водещи до отделяне от семейството .

Законодателното закрепване на тези правомощия на съда се наложи поради критиките, отправяни към страната ни от Комитета за закрила на децата при ООН. Тази идея бе последователно отстоявана и от правозащитни организации, като Българския хелзинкски комитет, и от редица специалисти. С въведените законодателни промени поне формално бяха съобразени стандартите на Европейската конвенция за правата на човека относно правото на справедлив процес (прокламирано в чл. 6 § 1) и необходимостта лишаването от свобода на непълнолетно лице за осигуряване на надзор с възпитателна цел да може да бъде обжалвано пред съд (чл. 5§ 4 във връзка с чл. 5 § 1 d).

Съгласно чл. 21, ал.1, т.2 от закона, Местните комисии за борба срещу противообществените прояви бяха лишени от правомощието си да налагат мерките, свързани с настаняване в СПИ и ВУИ. На тях им бе предоставено правото да постановят решение, с което да отправят предложение до районния съд за прилагане на една от тези мерки. Въз основа на решението на Местната комисия сезираният районен съд образува дело, което в 66.3% от проучените случаи е наречено частно наказателно (ЧНД), в 15,7 % - наказателно от частен характер (НЧД) или НЧХД, а в 7,8% - наказателно от административен характер (НАХД). Почти в 100 % от анализиранията решения присъства понятието „наказателен”. Само едно от решенията е постановено по гражданско от частен характер дело. Отвъд разнобоя по повод използваната терминология за съответното съдебно производство, който сам по себе си е показател за липсата на еднородност на съдебната практика, по-сериозният въпрос е как съдилищата възприемат образуванията производства. Ако се съди по този външен белег, както и от обстоятелството, че делата са гледани предимно от наказателни състави, се налага изводът, че този род съдебни производства се възприемат по естеството си като доближаващи се плътно до наказателната процедура или поне до административно-наказателната. Оттук пък произтича изводът, че би следвало да намерят приложение и съответните минимални стандарти, относими към подобни производства, а именно: прилагане на правилата на наказателния/административния процес за събиране на доказателства; осигуряване на право на лицето да не се самообвинява и гарантиране на презумпцията за невинност; предоставяне на достатъчно време да подготви защитата си и пр. За подобни гаранции настояват например, някои правозащитници и правозащитни организации, като БХК.[3] Предложенията им са насочени към такова реформиране на институциите, при което единствено лица, навършили 14-годишна възраст да бъдат настанявани в институции като СПИ и ВУИ от съда за сериозни прояви, имащи характер на престъпления, чиито състави са регламентирани в НК.[4] Ако бъде възприето подобно виждане, би следвало да се обмислят добре и евентуалните негативни въздействия от сблъсъка на лица в ниска възраст със съдебната институция и неблагоприятния ефект върху психиката им.

Същевременно, ако се възприеме концепцията, че възпитателните мерки имат по-скоро защитен характер и целят да предпазят малолетния/непълнолетния от рисковете и неблагоприятните последици на социалното му обкръжение върху него, би следвало самият характер на процедурата да се доближава в много по-голяма степен до гражданския процес, където акцентът няма да бъде поставен върху вината и отговорността, а именно върху обсъждането на въпроси, свързани с причините за извършените прояви и оттам – за избора на най-подходящия модел за въздействие върху детето.

Законът за борба срещу противообществените прояви включва в себе си както материално-правни, така и процесуално-правни разпоредби, т.е., по своята природа той има смесен характер. В чл. 24а от действащия закон е регламентиран най-общо редът, по който протича съдебната процедура, както и лицата, които се призовават за съдебното заседание. Съществуват обаче редица празноти в закона, водещи до това, че на практика не може да се гарантира спазването на правата на малолетните/непълнолетните. Така например, никъде не е регламентирано дали съдът води протокол от проведеното съдебно заседание и какво следва да се отразява в него; какви въпроси подлежат на изясняване по време на съдебното заседание (извън формалните законови изисквания, на които следва да отговаря предложението на местната комисия); какви са правата на малолетния/непълнолетния по време на разглеждане на неговото дело; какви са задължителните реквизити на самото решение и др.п. От друга страна, в закона липсва препращаща норма, в която да е пояснено при наличието на празноти правилата на кой нормативен акт ще намерят приложение – НПК, ЗАНН, АПК или ГПК. Именно поради тази причина и подходът на отделните районни съдилища към този вид дела е различен, а практиката им – твърде разнородна.

В 31.8% от проучените решения е отразено, че малолетният /непълнолетният е представляван от защитник, който в болшинството от случаите бива назначаван от съда и само по изключение се упълномощава от родителя. При 37.3% от случаите представителството е осъществено от доверен представител, но невинаги е конкретизирано какво е неговото качество или заемана длъжност - от коя институция е, дали това е служител от Отдела за закрила на детето, инспектор от ДПС, или член на Местна комисия. В 46,2% от случаите представляващите малолетния/непълнолетния са изразявали съгласието си с предложената възпитателна мярка от страна на местните комисии, едва 11,8 % са възразили срещу предложението, като са настоявали да бъде наложена друга, по-лека мярка, а в 20,9% от съдебните решения не е отразено – дали одобряват предложената мярка или не. Създава се усещането за известна доза формализъм и незаинтересованост от страна на процесуалния представител към неговия подзащитен и нагласа за безкритичност по отношение мярката, предложена от местната комисия.

В почти 1/3 от проучените съдебни решения не фигурира становището на малолетния/непълнолетния (в 29.7% от случаите). Едва в 12,9 % от тях е отбелязано, че той е дал съгласието си да бъде настанен в специализирано заведение, в 38,7 % съдебните актове е отразено, че той е бил против, а в 6,4 % е записано, че няма мнение и предоставя на съда. Подобни са констатациите и по отношение мнението на родителя или лицето, което го замества, но от съдебния акт невинаги може да се установи дали такова лице е присъствало или не по време на съдебното заседание и какво е неговото становище. Най-често формулировката в съдебното решение е дадена общо – че делото е било разгледано „в присъствието на лицата по чл. 24а, ал. 2 от закона”. Доколкото обаче сред изброените в този текст лица е и прокурорът от съответната районна прокуратура, а проучването показва, че в 12,3 % от делата такъв не е участвал, а в още 6 % от решенията това въобще не е отразено, **няма особена яснота по повод на лицата, които действително са взели участие в провеждането на съдебното заседание.** Липсата на прокурор в съдебното заседание по чл. 24а от закона едва ли би накърнило по някакъв начин правата на малолетния/непълнолетния. Нещо повече, много е съмнителна целесъобразността от неговото участие, след като страни в съдебното производство са местната комисия и самият малолетен/непълнолетен. След като обаче е регламентирано изрично участието му и правото му да протестира самото съдебно

решение пред окръжния съд (чл. 24а, ал. 5), очевидно е, че би следвало законът да бъде изпълняван (поне докато текстът не бъде отменен). Прокурорът би могъл да играе ролята на блюстител на законността и да следи за спазване правата на детето, чиито простъпки са обект на разглеждане. Това е особено наложително, ако е допуснато съществено нарушение на самата процедура по разглеждане на възпитателното дело. Така например, местната комисия в гр. Хаджидимово при разглеждането на възпитателно дело № 3/05 определя за доверен представител на непълнолетния един от членовете на състава, разгледал простъпките на детето. Нито съдът, нито прокурорът обаче констатират допуснатото нарушение и решение № 489 от 25.10.2005 г. по ч.н.д. № 913/05 на Гоцеделчевския районен съд влиза в сила 14 дни по-късно.

Изводът, който се налага е, че **от съдебния акт е трудно да се добие обективна представа доколко въведените промени в закона действително са създали подобри гаранции за ефикасна защита на правата на малолетния/непълнолетния по време на провеждане на съдебното заседание, дори и формално да му е бил осигурен доверен представител или защитник.**

II. Отвъд тези чисто формални и външни белези, които биха могли да са индикация за спазване или нарушаване на процесуалните права на малолетните и непълнолетните, по сериозни притеснения буди фактът, че в **мотивите на близо половината от проучените решения – 48,3 %, липсват аргументи или те са твърде недостатъчни.**

Независимо че нормата на чл. 24а, ал. 4 постановява, че съдът се произнася с „мотивирано решение“, сред проучените съдебни актове има и такива, в които мотивите са съвсем кратки или отсъстват напълно. Така в решение от 27. 04.2009 г. по н.а.х.д. № 3440/09 на 94 състав на Софийския районен съд е налице само един диспозитив. От него не става ясно за какви прояви на 16-годишното момиче се налага възпитателната мярка „настаняване във ВУИ“, какво е становището на непълнолетната и нейните родители, на представителя на отдел „Закрила на детето“ и на местната комисия. Не е видно дали е участвал и прокурор. За съжаление подобни съдебни актове не са изключение.[5] Те не само илюстрират наличието на формализъм в подхода на съда, но и поставят под съмнение самата идея за гаранциите на съдебния контрол при налагане на ограничителната мярка. Подобен подход е в нарушение и на нормите на чл.6 § 1 от Европейската конвенция за правата на човека, тъй като при липсата на мотиви заинтересованото лице не може да се информира относно обстоятелствата, довели съда до решението да приложи именно избраната от него възпитателна мярка. Изискването за мотивираност на съдебните актове като гаранция за справедлив процес е относимо не само за наказателните, но и за гражданските производства, поради което, каквато и характеристика да бъде дадена на това особено съдебно производство, изискванията за мотивираност на съдебния акт с пълна сила се отнася и за решенията на съда, постановявани на основание чл. 24а, ал. 4 от закона.

В 15.4 % от анализиранияте решения съдът е подходил съвсем формално и от мотивите не става ясно какъв е бил характерът на проявите на детето, заради които е било разгледано възпитателно дело от местната комисия и тя е направила предложение за налагане на мерките по чл. 13, ал. 1, т.11 или т. 13.[6] Те са толкова общи по своите изкази, че биха могли да намерят приложение по всяко едно дело, като се променя единствено само името на съответния малолетен/непълнолетен.

В някои съдебни актове се наблюдава недопустимо объркване на фактическата обстановка, пола на детето, както и дали е малолетно или непълнолетно (на различните страници на мотивите или дори в отделни пасажии терминологията е различна); дали съответната мярка се налага за цялостно противоправно поведение или за една конкретна проява, което илюстрира чисто формалния характер на проведеното съдебно производство .[7]

III. Настаняването в специализираните институции в много случаи е прилагано вместо мярка за закрила по отношение на лица, живеещи в рискова среда.

В 17, 6 % от проучените съдебни решения наложената възпитателна мярка е била неадекватна, тъй като са липсвали прояви, заради което се е налагало малолетният/непълнолетният да бъде настаняван в специализирана институция – било, защото самото дете е било жертва на престъпно посегателство, било защото без да е имало прояви, е било преценено, че следва да бъде изведено от семейната си среда, която е рискова. [8] Така в решение на Пловдивския районен съд, с което момче е настанено във ВУИ, в мотивите се изтъква, че мярката се налага не заради конкретна проява, а защото *”именно по този начин би се постигнала позитивна промяна в поведението на малолетния предвид не само невъзможността това да стане в семейната среда, но и обстоятелството, че именно тя влияе отрицателно върху Янко”*[9] В решение на РС-Видин е посочено, че *”личностните особености сочат склонност на непълнолетния към извършване на противообществени прояви – създаване на конфликтни ситуации, вкл. физически посегателства над деца и персонала на дома...с бягствата си от дома и начинът му на пътуване – с непознати лица до други градове... създава опасност за себе си.”*[10] В друго решение е отбелязано, че *„поведението на непълнолетния и начина му на живот го поставят в рискова ситуация за здравето и живота й”*[11] Няколко са случаите на деца-жертва на сексуално насилие и принудителна проституция, по отношение на които вместо да се предприемат адекватни мерки за защита, се пристъпва към налагане на възпитателни мерки .[12]

В редица случаи съдът, въпреки че разполага с достатъчно пълна информация, съдържаща се във възпитателното дело, не се съобразява с причините за противоправните прояви на детето. Вместо да се предприемат адекватни действия, включително чрез извеждане на детето от нездравословната семейна среда, в която е принудено да живее, то бива санкционирано чрез настаняване в специализирана институция.[13]

Настаняването в СПИ и ВУИ нерядко е мотивирано със съществуващ риск за живота и здравето на самото дете, както и риск от криминализация – т.е. настаняването в тези институции се използва като мярка за своеобразна закрила на детето, а не за извършване на корекционна работа с него. Така в едно решение на Пловдивския районен съд е посочено, че *„настаняването в специализирана институция – ВУИ е в най-добрия интерес на детето, тъй като ще ограничи съществуващите рискове”,* поради което е постановено настаняване на момчето във ВУИ.[14] Подобни са мотивите и в решението на районния съд в Мездра: *”В резултат на липсата на родителски контрол същият е в трайно състояние на безпризорност...налице са данни, че е принуждаван от майка си да проси. Изложеното дотук мотивира съда да приеме, че социалната среда, в която малолетният живее, не е подходяща за неговото нормално развитие”*[15]

IV. От анализираниите решения се установява, че в немалко случаи **на съда му липсва точен критерий за преценка кога да предприеме настаняване в СПИ и кога – във ВУИ**. Няма диференциация на тези два вида възпитателни мерки. При липсата и на законови критерии границата е размита и нерядко за едни и същи по характера си прояви се прилагат различни по тежест мерки.

Ако се приложи формално-логическия подход на тълкуване на нормата на чл. 13, ал. 1 на ЗБППМН, би следвало да се приеме, че след като настаняването в СПИ систематично е поставено в т.10 от набора на всички възпитателни мерки, следвано от предупреждение за настаняване във ВУИ - т.11 и накрая в т. 12 е регламентирано самото настаняване във ВУИ, то няма спор, че най-сериозна по своята тежест е тази мярка, която е поставена най-накрая. Подобен извод намира своята опора и при систематичното тълкуване на посочената норма във връзка с чл. 28, ал. 2 от закона, в който е регламентирано, че във ВУИ „се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, извършили противообществени прояви, към които възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1, т.1-10 и 12 не са се оказали достатъчни и за нормалното им възпитание няма подходяща социална среда”. Езиковото тълкуване на текста – използването на съюза „и” и миналото свършено време на глагола показва, че прилагането на най-сериозната възпитателна мярка е допустимо само при наличието на кумулативност на три предпоставки. Първата от тях е по отношение на лицето вече да са били прилагани някои от предходните възпитателни мерки, изброени в т.т.1-10 и 12. Другите две са свързани с липсата на положителна промяна в поведението на малолетния/непълнолетния и невъзможността подобен резултат да се очаква в социалната среда, в която той се развива. Макар и да не е изрично записано, от съда се изисква да приложи теста за пропорционалност при избора на мярката – т.е. тя да съответства по тежест на характера на проявите на лицето.

Подобен подход се наблюдава в практиката на някои районни съдилища, които в мотивите си аргументират именно по този начин своя избор на възпитателна мярка.

Така в решение от 15.03.2010 по НАХД № 14300/2010 г. на СРС е направена великолепна обосновка защо съдът няма да приложи мярка, ограничаваща свободата. Съдът изтъква, че настаняването в СПИ *“е една от най-тежките възпитателни мерки, свързани с принудителна изолация от семейството, социалната среда и обществото. Настоящият състав приема, че същата се явява непропорционална на конкретната обществена опасност на деянието и личността на детето”*[16] В мотивите на решение № 40, постановено по ЧНД № 43/2010 районният съд в Луковит прави подробен анализ на цялостното поведение на непълнолетния, предходните му прояви, липсата на системен родителски контрол поради това, че за него се грижи баба му, а родителите работят в чужбина. Така той достига до извода, че момчето скоро е прекрачило възрастта от малолетие към непълнолетие, извършвало е множество противообществени прояви *“и като се имат предвид нездравата среда, в която е попаднал и липсата на системен и ефикасен родителски контрол, съществуват предпоставки за извършване на противообществени прояви с по-тежък резултат”* Затова съдът намира за уместно да настани момчето в СПИ.[17]

Подобни добре мотивирани съдебни актове за съжаление са рядкост, докато по-често срещаните са тези, в които липсват достатъчно убедителни аргументи защо е била наложена мярката *“настаняване във ВУИ”* вместо *“настаняване в СПИ”*.[18]

Усещането за формализъм на част от съдебните актове се подсилва от твърде честата практика да се възприеме предложението на местната комисия, без да се направи какъвто и да било анализ на правонарушенията и причините за извършването им. В немалко случаи съдът се задоволява да изброи приложените към възпитателното дело документи и отсъжда, че с оглед наличието на предходни възпитателни мерки законосъобразно е предложението на местната комисия за настаняване в СПИ/ВУИ. Забелязва се дословно припокриване на текста на социалния доклад или на този, изготвен на осн. чл. 16, ал. 4, т.2 от ЗБППМН.

Ако към формализма на съда се добави и чиновническия подход на някои местни комисии, обективиран в образуванияте от тях възпитателни дела, крайният резултат от процедурата, завършваща с настаняване в специализирана институция, е твърде смущаващ. Той има две проявни форми – или решението за изпращане в институция е твърде неадекватно по своята строгост, или е вече прекалено закъсняло. И в двете хипотези обаче мярката настаняване в СПИ или ВУИ е еднакво неефективна.

Наблюдават се два типа порочни практики в работата на местните комисии, които след това са мултиплицирани и в съдебните решения. Немалко комисии образуват възпитателно дело по повод всяка една отделна проявна форма на нарушение, за която са получили сигнал. Така през малки интервали от време, понякога и в продължение на един месец, се разглеждат по няколко възпитателни дела по отношение на едно и също лице и съответно му се налагат няколко възпитателни мерки. Например, местната комисия в Криводол в рамките на две седмици разглежда три възпитателни дела срещу едно малолетно момче – на 24 октомври 2007, на 1 ноември 2007 и на 7 ноември 2007, постановявайки три различни възпитателни мерки (по чл. 13, ал.1, 4 и 5), след което поредният сигнал за кражба на 12 лв води до образуването на четвърто възпитателно дело с предложение за настаняване във ВУИ. Съдът преценява, че в случая по-подходящо би било настаняването в СПИ. Но той не съобразява, че всъщност е минал прекалено малък интервал от време между отделните възпитателни дела, за да се прецени оказала ли е ефект съответната възпитателна мярка или не.[19] Подобна порочна практика е типична за местната комисия на гр. Лом. Така например, в рамките на две години тя е разгледала по четири възпитателни дела и като наложила на момчето различни възпитателни мерки, след това започнала да ги повтаря. Последното дело пред комисията е за хвърляне на камъни по хората.[20]

Някои местни комисии образуват твърде лесно и бързо възпитателни дела по сигнали на директорите на Домовете за деца, лишени от родителски грижи /ДДЛРГ/, когато някое от децата там нарушава твърде често правилника за вътрешния ред на дома. Стремехът за “освобождаване” от по-буйните и палави деца или от тези, чиято агресия е израз на бунта им, че растат без родители, бива подкрепян и узаконяван в крайна сметка с акта на съда по настаняване на такова момче или момиче в специализирано заведение. Не е случаен фактът, че в близо ¼ (23.1%) от анализиранияте съдебни решения, малолетните и непълнолетните са били отглеждани в ДДЛРГ. Особено обезпокоителни са случаите, когато деца без сериозни прояви, а само за бягства, биват настанявани във ВУИ с решение на съда по предложение на местната комисия, която получава сигнал от ръководството на такъв дом. Така Местната комисия в гр. Лом е била сезирана от директора на ДОВЛРГ „Милосърдие” – гр. Лом по повод проявите на малолетно момче, изразяващи се в това, че бягало от дома, не се прибиращо и скитало с дни без да се знае къде е, спяло по улиците и системно нарушавало реда в дома. С решение на съда то е настанено във ВУИ, защото „на малолетния липсва

семејна среда,...не може по никакъв начин да бъде задържан в дома..., все пак по-добре за детето е да се наложи възпитателна мярка по чл. 13, ал. 1, т. 13.[21] Така настаняването в специализираните институции на практика се използва като средство за съдействие на ръководствата на домовете за отглеждане на деца, лишени от родителска грижа, за да бъдат освободени от т.н. „проблемни“ деца. За съжаление съдът бива използван за цели, които иначе никой не би си позволил да признае публично и които нямат нищо общо с прокламирания принцип за „най-добрия интерес на детето“.

Липсата на ясни и точни критерии за настаняване в тези два типа специализирани институции повдига сериозни проблеми на плоскостта на чл. 6§1 от Европейската конвенция за правата на човека, защото няма яснота и предвидимост в кои случаи може и следва да се приложи възпитателната мярка „настаняване в СПИ“ и в кои – „настаняване във ВУИ“. Така в една и съща специализирана институция попадат както малолетни и непълнолетни с множество прояви, които от обективна страна имат всички белези на престъпления (най-често кражби), така и такива, които извършват укорими само от морална гледна точка прояви, като проституция, просия, бягство и скитничество. Втората категория лица се нуждаят преди всичко от мерки от социален и защитен характер, а не толкова от такива, които по своята природа се доближават плътно до пробационните. За тях се създава реален риск да бъдат криминализирани именно от обкръжението си, в което са принудени да пребивават на основание съдебното решение. Подобен подход, освен че е илюстрация за формализъм от страна на институциите, натоварени с функциите по закрила на детето и по превенция на противообществените прояви, не допринася и за по-доброто развитие и възпитание на самите подрастващи, настанени в този тип институции.

V. Проблемът относно продължителността на пребиваването в специализирана институция на малолетните и непълнолетните буди сериозно безпокойство. Законът не предвижда минимален, а само максимален срок на престой в СПИ и ВУИ. Не е предоставено право на съда да определя продължителността на пребиваване в такъв тип институция. Това не е пропуск на законодателя, а целенасочено избран подход, тъй като идеята е във всеки конкретен случай, съобразно достигнатите резултати и ефекта от възпитателната работа с малолетния/непълнолетния, да се прецени кога да бъде прекратено настаняването му. Съгласно чл. 30, ал. 2, максималният престой във ВУИ или СПИ не може да бъде повече от три години. В края на всяка учебна година педагогическият съвет на съответното училище с участието на прокурор и на представител на местната комисия, предложила мярката, прави оценка на поведението на ученика, на постигнатите резултати в обучението и възпитанието му и когато оценката е положителна, се подготвя предложение до районния съд за прекратяване на наложената възпитателна мярка.(чл. 31, ал. 1 и 4).В отделни съдебни актове съдът изрично се мотивира в този смисъл и посочва, че не е компетентен да определи срок, както е сторил това IX наказателен състав на Плевенския районен съд по ч.н.д. № 781/05 г., например и много други съдилища. В около ¼ от анализирания съдебни решения е посочен изричен срок за престой в съответната институция – или като конкретно определен период, например „три години, считано от датата на приемане на ученика“, „12 месеца“ или с израза „до навършване на пълнолетие“, „до настъпването на основание за изменение или прекратяване на мярката“.[22] Законодателят не е вманил подобно правомощие на съда, тъй като това би означавало уеднаквяване режима на наказанията по НК с възпитателните мерки по ЗБППМН и задължаване на съответните възпитателни институции безусловно да задържат малолетния, респ. непълнолетния до изтичането на определения от съда срок. Законодателното решение да не се посочва срок за изпълнение на конкретната

възпитателна мярка като идея е добро, тъй като то позволява да бъде проявен по-гъвкав подход от съответните компетентни органи, осъществяващи корекционно-възпитателна работа по отношение на децата правонарушители.

Друг е въпросът обаче, че в конкретните текстове на закона се съдържат противоречиви постановки, които по същество водят до съществено ограничаване правото на свобода и сигурност на децата в специализираните институции. Независимо че в чл. 30, ал. 2 изрично е регламентирано, че *„максималният престой във възпитателното училище-интернат и в социално-педагогически интернат не може да бъде повече от три години”*, още в следващата алинея е записано, че настанените в тези заведения остават там *„за възпитание и обучение, включително и за придобиване на професионална квалификация до навършване на 16 години, а ако изявят писмено желание – и до навършване на 18 години.”* Така се създава впечатлението, че всъщност максималният престой на детето може да бъде удължен и след изтичането на тригодишния период в случаите, когато към момента на настаняването си то е било под 13, респ. 15 години. Очевидно, текстът на ал. 3 следва да бъде тълкуван не изолирано, а заедно с този на ал. 2. В този смисъл е становището и на Цоньо Цонев, който обръща внимание на вътрешната противоречивост на уредбата на отделните алинеи на чл. 30 и проблемите, които биха могли да възникнат във връзка с това още непосредствено след приемането на законовата норма.[23]

Проучването показва, че в много от досиетата на малолетните и непълнолетните, настанени в СПИ-Лик и във ВУИ – Ракитово бяха приложени формуляри на молби, подписани от самите деца, които изявяваха желание да продължат престоя си и след изтичане на максимално установения от закона срок. Действително, законодателят е предвидил подобна възможност в чл. 30, ал. 5 - по писмено желание на непълнолетния и с решение на педагогическия съвет, взето с участието на прокурор и представител на местната комисия, този престой може да бъде удължен и след като непълнолетният навърши 18 години *„до завършване на съответната образователна степен или професионална квалификация”*. Спорно е, че удовлетворяването на подобно желание е в интерес на детето – да остане в институция от подобен тип за неопределен период от време. Но тук по-съществен е въпросът относно практическата невъзможност самите институции да реализират подобни очаквания. В практиката не са малко случаите, когато настанените в подобни възпитателни заведения реално са без каквато и да е образователна степен – напр. 17-годишен, завършил 3-ти или 4-ти клас. Ако се следва *„буквата на закона”*, формално би следвало той да остане и до 21-22 години, като при това няма никаква гаранция дали и тогава ще е получил някаква образователна степен. Нерядко самите непълнолетни са склонни да удължат престоя си в заведения от подобен тип, защото навън те нямат дом, семейство или близки, които да ги приемат, а самите педагогически колективи са заинтересовани да имат повече деца, за да защитят правото си на съответен бюджет. Не са малко и случаите, когато ръководствата на специализирани институции проявяват специфична избирателност. Обикновено молби за удължаване на престоя се приемат от деца, които нямат сериозни прояви. Обяснението на педагозите е, че така се създавала по-добра атмосфера за работа на всички деца. В случаите, в които малолетният/непълнолетният създава проблеми, ръководството на съответния интернат проявява инициатива да сигнализира компетентните институции за своевременното изтичане на максималния срок от три години и необходимостта от прекратяване на престоя.

Изводите от промяната в закона през 2004 г.

Заклучението, което се налага от анализа на обработените съдебни решения е, че районните съдилища, прилагат тези два вида мерки не толкова с оглед коригиране на дефицити в поведението на малолетния/непълнолетния, а по-скоро като защитен механизъм с цел изолиране на детето от криминогенната среда или за да не създава то проблеми на съответния Дом за деца, лишени от родителски грижи, ако е настанен или изоставен от родителите си там. Не такава обаче е целта на мерките, предвидени в ЗБППМН и по същество подобна криворазбрана философия би могла да има точно противоположни резултати.

Сама по себе си въведената съдебна процедура за определяне на най-сериозните мерки – настаняване в СПИ и ВУИ, ако не е скрепена с други гаранции и механизми, не е достатъчна да обезпечи ефикасната защита на правата на малолетните/непълнолетните. Твърде често от съдебните актове, които са разнообразни както по оформянето си в текстуален вид (някои по модела на гражданските дела с мотиви, предхождащи диспозитива, други – по модела на наказателните дела – с диспозитив и после мотиви), така и в наименованията (освен решения, отделни съдилища постановяват определения), прозира формализъм, който не може да бъде установен в наказателните дела.

С промените на ЗБППМН от 2004 г. бе предвидено, че решенията на районните съдилища подлежат на обжалване пред окръжния съд (чл. 24а, ал. 5). Вероятно създателите на текста са разчитали, че по такъв начин ще създадат по сериозни гаранции за законосъобразност на съдебните актове и за защита правата на малолетните и непълнолетните в случаите, когато възпитателната мярка е свързана с ограничаване на свободата. Практиката обаче показва, че твърде незначителна част от решенията на районните съдилища са били обжалвани – едва 6 % от анализиранияте, като всички те са били оставени в сила. Така на практика в 14-дневен срок след уведомяване на страните решението влиза в сила и подлежи на изпълнение.

Липсата на контрол върху законосъобразността на съдебните решения в тази сфера, както и на съответната информация на Върховния касационен съд относно разнородната практика на съдилищата по места води до това, че немалко съдебни актове страдат от съществени пороци. Тук и Инспекторатът към Висшия съдебен съвет не би могъл да допринесе за промяна на порочните практики, защото неговите проверки не се разпростират върху качеството на съдебните актове, а само върху бързината и срочността. Вероятно на този етап и докато не бъде създадено по-модерно законодателство, поставящо акцент преди всичко върху най-добрия интерес на детето, което да обедини всички институции за деца в единна система, би било удачно да се предложи на Върховния касационен съд да упражни правомощията си по чл. 124, ал. 1 от Закона за съдебната власт, като подготви тълкувателно решение или постановление относно прилагането на съдебната процедура по ЗБППМН. Удачно би било в него да залегнат такива въпроси, като вида на делото, което се образува след сезирането на съда от местната комисия, страните по него и техните правомощия, задължителните реквизити на решението. Практиката на Европейския съд по правата на човека и Съда на европейския съюз в Люксембург показва, че съществува своеобразна „матрица“ в която трябва да бъде вменен всеки един акт, постановяван от тези институции. Вероятно е време подобна практика да бъде въведена и в България, тъй като тогава биха се създали и по-ефективни формални гаранции за спазване правото на справедлив процес.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Обнародван в Д.В., бр. 66 от 30.07.2004 г.

- [2] По данни на Министерството на образованието, младежта и науката, през учебната 2008/2009 г. общият брой настанени ученици във ВУИ е бил 255, от които 35% в Ракиново, а в СПИ – 221, от които 23.1% в Лик.
- [3] Виж Б. Боев. Процедура по настаняване във възпитателни училища-интернати и социално-педагогически интернати и правото на справедлив процес. В: Децата в институциите. I. Социално-педагогически и възпитателни училища-интернати. С, 2001, с. 38-39.
- [4] Виж <http://www.bghelsinki.org> – Концепция за реформа на системата на ВУИ и СПИ; Правата на човека в България през 2009 г.-Годишен доклад на Българския хелзинкиски комитет, Обектив, март 2010 г. с. 22.
- [5] решение № 831/17.09.08 по ЧНД 1417/08 на РС-Ямбол; решение от 31.03.08 по ЧНД 463/08 на РС-Ямбол; решение от 26.03.07, 2 нак.с-в по НЧД 968/07 на СРС; решение от 12.04.2005 по НАХД 1682/05; решение от 11.06.2009 по НАХД 2736/2009 на 94-ти състав на СРС.
- [6] такива са решение № 155 от 12.06.2008 по ЧНД 223/08 на РС-Бяла Слатина; решение № 562 от 24.23.2010 по ЧНД № 1436/2010 на РС-Пловдив; решение от 07.03.2007 г. по НЧД № 61/07 на РС-Червен бряг; решение № 426 от 12.09.2005 г. по НЧД № 573/05 на РС Разлог; решение от 23.02.2006 по ЧНД № 1088 на XIV н.с-в на СРС; решение № 261/20.12.2006 по чнд 3774/06 на РС-Плевен; решение № 9 от 10.01.07 по ЧНД 4428/06 на РС-Плевен; решение от 11.05.07 по ЧНД 5165/07 на СРС; решение № 176/26.04.2007 по НЧД № 201/07 на РС – Видин; решение от 17.08.06 по ЧД 77/06 на 14 нак.с-в на СРС
- [7] решение от 11.07.07 по НЧД № 175/07 на РС-Лом; Решение от 14.05.07 по НЧД 4858/07 на Н.О. 19 с-в, СРС; решение от 14.02.2006 г. по ЧД № 78/06 на нак.колегия, 19 с-в на СРС; решение от 15.11.2006 г. по НЧД № 13849/06 на СРС и др.
- [8] решение № 30/01.02.07 IX с-в по ЧНД 1541/06 на РС-Пловдив
- [9] решението на РС – Пловдив по ЧНД № 1541/06
- [10] решение № 164/22.02.2010 по ЧНД № 132/2010 на РС-Видин.
- [11] решение от 11.07.07 по НЧД № 175/07 РС-Лом
- [12] решение № 887/18.03.2010 по НАХД № 325/2010 на РС-гр. Гоце Делчев
- [13] Решение на РС-Перник № 1121/18.12.2006, ЧНД 1859/06 ; подобно е и решение от 14.02.08 по НЧД 28/08 на РС-Своге
- [14] решение № 191/06.11.08 по ЧНД 677/08 на РС-Пловдив, XI с-в
- [15] решение № 34 от 28.02.07 по НЧД 38/07 на РС-Мездра
- [16] решение на СРС, н.о.110 с-в, НАХД 14300/10
- [17] решение № 40 от 15.03.2010 г.- по ЧНД № 43/2010 на РС – Луковит
- [18] решение № 329/02.03.2010 г. по ЧНД № 184/2010 на РС-Плевен;– решение № 270 от 03.11.2009 г. по ЧНД 255/09 на РС- Радомир;– решение № 164/22.02.2010 по ЧНД № 132/2010 на РС-Видин; решение № 110 от 07.10.2005 по ЧНД № 118/2005 на РС-Трявна
- [19] Фактологията е отразена в мотивите към решение № 213/28.10.2008 г. по ЧНД 1317/08 на Врачския районен съд
- [20] Момчето е било настанено в СПИ – Лик с решение на районния съд в гр.Лом от 11.12.2008 г. по НЧД № 313/2008 г.
- [21] Решение от 11.07.2007 г. по НЧД № 175/2007 на РС-гр. Лом
- [22] така е процедирал районният съд в Благоевград по ч.н.д. № 254/2009 г., районният съд в Попово по ч.н.д. № 531/2005 г., Софийският районен съд, 19 състав по н.ч.д. 13849/06 и 78/06 г.; РС-Своге, НЧД № 28/08 – решение от 14.02.2008; РС-Червен бряг, решение № 69 по НЧД № 61/07; РС-Благоевград, Решение № 1767/27.02.09 по НАХД № 254/09; РС-Разлог, решение № 1591/15.07.08 по ЧНД 478/08
- [23] Виж Ц.Цонев, цит.съч., с. 9.